

ВПЛИВ СІМ'Ї НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Мета роботи полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні важливої ролі сучасної сім'ї в соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Методологія. Важливим показником розвитку суспільства є гуманне, турботливе і милосердне ставлення до дітей з особливостями в розвитку, які мають право на повноцінне життя. Акцентується увага на значимості цього питання для суспільства, на теоретико-практичних основах сімейної соціалізації, розкриваються чинники, під впливом яких відбувається соціалізація дитини в сім'ї.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження визначається постановкою й комплексним розробленням актуальної теми, яка досі всебічно й об'єктивно не висвітлена в педагогічній та психологічній науці. Кількість дітей з порушеннями в розвитку неухильно зростає. Вони потребують своєчасної діагностики та корекційної освіти. Мікросередовище сім'ї та сімейне виховання впливають на дитину, на формування її особистості, на її соціалізацію та адаптацію в суспільстві. Від рівня загальної та психолого-педагогічної культури батьків, їх життєвої позиції, їхнього ставлення до дитини, від ступеня участі батьків у корекційному процесі значно залежать успіхи діагностичної, освітньої, корекційно-розвиваючої та лікувально-оздоровчої роботи. Саме тому в статті питання впливу сім'ї дитини з порушеннями в розвитку на її соціалізацію є одним з найактуальніших.

Висновки. Залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до корекційно-виховної роботи сприятиме освіті та розвитку дітей, попередить дискримінацію за ознаками, пов'язаними з тією чи іншою індивідуальною характеристикою дитини чи її сім'ї, дасть можливість їх соціалізації й адаптації до життя в суспільстві. Успіх цього процесу визначальною мірою залежить від розуміння кінцевої мети, спільних зусиль батьків, педагогічних працівників, науковців, усіх небайдужих громадян.

Ключові слова: сім'я, соціалізація, діти з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. У Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку» [2]. І це закономірно, адже побудувати повноцінну Нову українську школу без активної участі й підтримки сім'ї неможливо.

Прийнявши Саламанську декларацію про політику, принципи і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, усі країни світу постали перед проблемою вдосконалення системи навчання, виховання та соціальної адаптації дітей із порушенням психофізичного розвитку, бо саме їх, аби уникнути словесної дискримінації, стали називати такими, що мають особливі освітні потреби.

В останні роки в різних областях дефектологічної науки з'явилися роботи про необхідність активного вивчення сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами. Фахівців цікавлять питання не лише формування у дітей нових умінь та навичок, вони розглядають сім'ю як основний стабілізуючий фактор адаптації дитини. Саме з власної сім'ї дитина виносить у доросле життя перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми. У сім'ї діти не лише наслідують близьких, орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Тому психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування найчастіше мають вирішальне значення в розвитку дитини [3, с. 106].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті. Цей складний та багатофакторний процес досліджували та аналізували такі відомі вітчизняні та закордонні вчені: А. Адлер, І. Бех, М. Бітянова, А. Бодалєв, Л. Божович, Д. Джеймс, М. Монахов, Л. Сохань, О. Сухомлинська, К. Роджерс, Й. Фіхте, Л. Виготський, І. Кон, Т. Кончанін, В. Бондар, О. Кононко, Т. Поніманська, А. Колупаєва, Л. Даниленко. Хоча інтерес до процесу соціалізації в представників різних наукових напрямів значний, проблема соціалізації дітей з обмеженими можливостями в рамках сучасної освіти є недостатньо вивченою. Метою нашого дослідження є теоретико-методичне обґрунтування важливої ролі сучасної сім'ї в соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження. У цілому методологічні основи інклюзивної освіти дітей з порушеннями в розвитку ґрунтуються на міждисциплінарному (медико-педагогічному), соціально-психологічному підходах та підходах щодо організації життєдіяльності дітей вдома і в освітньому закладі. Тенденція у зближенні батьківської та педагогічної допомоги виявляється в посиленні впливу батьків на соціалізацію дітей та діагностичної складової діяльності педагога, його усвідомлення себе помічником і радником дитини.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості дитини, її відношення до людей, уявлення про характер міжособистісних взаємин. І цей факт не можна не враховувати як в діагностичній, так і в подальшій корекційній роботі з дитиною з проблемами в розвитку.

Не завжди умови виховання в сучасній сім'ї, на жаль, є сприятливими для розвитку й виховання особливих дітей. Крім того, виховання такої дитини надто складне й відповідальне. Цю відповідальність батьки зобов'язані нести перед своєю дитиною та суспільством. Якщо дитина з особливими потребами позбавлена правильного виховання, то її особистісний недорозвиток поглиблюється, а самі діти можуть стати тягарем для родини й суспільства.

Сім'я дитини з порушеннями в розвитку є її першим соціалізуючим інститутом. Процес дорослішання дітей такої категорії проходить з великими труднощами та у дещо сповільненому темпі, його також можна розділити на етапи:

I етап соціалізації – входження дитини в соціум. Першою сходинкою є адаптація її в сім'ї. Успішність цього процесу залежить від того, наскільки адекватно члени родини реагують на проблеми дитини й допомагають у їх подоланні. Виникаючі труднощі – результат неправильної позиції батьків та інших членів сім'ї.

II етап соціалізації – це перебування дитини у спеціальному закладі. Важливу роль має відіграти такт педагогів, повага до дитини з особливими освітніми потребами. Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті виконують члени родини.

III етап соціалізації – адаптація дитини та її сім'ї власне в суспільстві, (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї «соціальної ніші»)[4].

Усі ці процеси неможливі без активної діяльності соціальних та психологічних служб (районних, міських, шкільних). Однак роботу з сім'ями дітей з особливими освітніми потребами неможливо чітко організувати без всебічного вивчення проблем сім'ї, родинно-дитячих відносин.

Гармонійна сімейна атмосфера розцінюється як корекційне середовище для дитини. Сім'ї, в яких виховуються діти з порушеннями в розвитку, живуть під вантажем багаточисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти недугу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми. Відомо, що пролонгована психотравмуюча ситуація здійснює негативний вплив на психіку батьків, ускладнює їхнє відношення до дитини. Декого з батьків трагічність ситуації ламає. А власне особистісні якості батьків визначають можливості соціалізації дітей та адаптації до життя, тобто їхнє майбутнє. Важливою є наявність у батьків такої якості як стресостійкість, саме вона необхідна для підтримки дитини. Відсутність же цієї якості вказує на нездатність батьків здійснювати виховання та соціальний супровід власної дитини протягом усього життя, взаємодіяти з фахівцями різного рівня чи навпаки, свідчить про схильність до аутизації щодо відношення до дитини чи соціуму [5, 125–127].

Дитина з особливостями психофізичного розвитку – не пасивний член суспільства, а особистість, яка має право на задоволення власних соціальних потреб: на повноцінну освіту, відпочинок, працю, створення сім'ї, пенсійне забезпечення, доступ до культурних цінностей. Тому питання особистісного розвитку такої дитини привертає велику увагу батьків, педагогів, психологів, дефектологів. З огляду на це ведуться пошуки чинників, що сприяють успішному вихованню та навчанню маленької особистості та запобіганню невстигання дитини в колективі, труднощів її адаптації.

Ворожість, агресивність, психічні зриви у дітей – це наслідки батьківських покарань. В основі порушень поведінки дитини лежать її приховані прагнення. Американський психолог Р. Дрейкурс виділяє 4 найбільш типові і важливі цілі недисциплінованої поведінки дитини. Це дитина, яка: хоче звернути на себе увагу; не хоче коритися дорослим, прагне отримати над ними верх; бажає помститися дорослим за те, що вони її не люблять і ображають; хоче демонстративно показати, що вона ні на що не здатна, і хоче, щоб її залишили у спокої [4].

Щоб визначити мотив, потрібно спостерігати за дітьми та дослухатися до власних почуттів. Адже у дорослих є значна перевага над дітьми – вони можуть керувати своїми емоціями. Тому, замість підвищення голосу краще виявити свою любов, адже дитина завжди її потребує та шукає захисту дорослих. Якішо

дорослі надміру використовують силу і владу, то спрацьовує механізм самозахисту – звідси дитяче роздратування.

З цього можна зробити висновок, що основну роль у вихованні дітей з особливими освітніми потребами відіграють саме батьки, що важливою функцією сімейного виховання є пробудження та підтримка в дітях прагнення навчатися, жити повноцінним життям.

Розглянемо вплив сім'ї на успішне навчання особливої дитини. Сучасна школа дає дитині наукові знання й виховує свідоме ставлення до дійсності, а родина забезпечує практичний життєвий досвід, виховує вміння налагоджувати дружні стосунки з ровесниками, дотримуватися позитивної соціальної поведінки, справедливості. Важливим є рівень психологічної зрілості дитини, що характеризується високим ступенем розвитку таких якостей і процесів, як: сформованість прийомів ігрової діяльності, розвиток соціальних емоцій і достатній рівень морального розвитку, розвиток уяви, достатній рівень наочно-образного мислення, пам'яті, мовлення, уваги, спостережливості, адекватна самооцінка [3, 108].

Для гармонійного розвитку особистості необхідно те й інше. Тому шкільна успішність є важливим критерієм оцінки дитини з особливими освітніми потребами як особистості з боку дорослих та однолітків. Ставлення до себе як до учня значною мірою визначається сімейними цінностями. У дитини на перший план виходять ті її якості, які найбільше турбують батьків – підтримка власного авторитету. Важливо й те, щоб педагоги й родина виховували в особливого вихованця навички: сприймати й оцінювати себе як повноцінну особистість, усвідомлювати й відображати особисті почуття та бажання, визначати своє місце в колективі, адекватно реагувати на помилки та невдачі, приймати рішення, розв'язувати конфлікти позитивним шляхом, позитивно сприймати інших дітей та спілкуватися з ними [4].

Особистісною особливістю в особливих дітей може стати тривожність. Висока тривожність набуває стійкості при постійному незадоволенні з боку батьків. Якщо тимчасові труднощі, які переживає дитина, роздратовують дорослих, виникає тривожність, страх зробити щось погано, неправильно. Той же результат досягається в ситуації, коли дитина навчається досить успішно, але батьки чекають на більше та пред'являють високі, нереальні вимоги.

Через зростання тривожності та пов'язану з нею низьку самооцінку в особливих дітей можуть знижуватися навчальні досягнення та з'являється невпевненість у своїх силах. Це призводить до ряду інших особливостей – бажання дочекатися й дотримуватися лише вказівок дорослого, діяти лише за зразками та настановами, острах виявити власну ініціативу, формальне засвоєння знань, умінь, навичок та способів дій.

У таких випадках, як правило, батьки незадоволені спадною продуктивністю навчальної діяльності дитини, все більше й більше зосереджуються на спілкуванні з нею, що підсилює емоційний дискомфорт. Виникає замкнене коло: несприятливі особистісні особливості дитини відображаються на її навчальній діяльності, низька результативність діяльності викликає відповідну реакцію оточуючих, а ця негативна реакція, в свою чергу, підсилює особливості дитини, які виникли. Розірвати це коло можна, змінивши установки та оцінки батьків. Не караючи дитину за окремі недоліки, батьки знижують рівень її тривожності та цим сприяють успішному виконанню навчальних завдань [3, 109].

І батьки, і школа завжди можуть знайти можливість для формування пізнавального інтересу в особливих школярів. Перш за все потрібно сформувати позитивне ставлення до діяльності, розкрити її зміст, потім залучити дітей до розв'язання практичних та пізнавальних завдань; у ході роботи обов'язково підкреслити досягнення дітей, підбадьорювати та підтримувати інтерес постановкою все нових і нових завдань та питань.

Якщо стане помітно, що особливі школярі не цікавляться навчанням та навчальними предметами, то спершу потрібно з'ясувати, чим іншим цікавляться, яке коло інтересів. Це важливо знати, щоб виховувати пізнавальні інтереси на основі вже наявних та запобігти нерівномірному розвитку здібностей.

Причини цього такі:

1. Несформоване позитивне чи створене негативне ставлення до навчання, тобто не підготовлені передумови виховання інтересу до навчання.

2. Неправильно організована в сім'ї чи в школі навчальна діяльність: відсутність трудового виховання, безлад у домі, неналагоджене життя в сім'ї, відсутність режиму та робочого місця.

Іноді особливі школярі не встигають у навчанні, їм не подобається вчитися, тому батьки повинні виявляти інтерес до їхніх навчальних занять, перевіряти, як вони виконують домашні завдання, допомагати виконувати складні вправи, організувати активний відпочинок [1, 20–25].

Якщо особлива дитина зазнає труднощів у навчанні, то можна скористатися такими порадами:

При появі у дитини труднощів в оволодінні письмом:

1. Важливо вчасно помітити, що дитині важко писати, можна самому, а краще з педагогом, проаналізувати, в чому утруднення: поганий почерк, повільне письмо, недописування, неправильне написання літер, порушена диференціація звуків тощо.

2. Звернутися до дитячого психолога, дефектолога чи логопеда.

3. Отримавши у дефектолога, логопеда пораду та певні завдання, потрібно виконувати їх разом з дитиною щодня по 20-25 хвилин.

Які ж можна дати рекомендації батькам щодо подолання у дітей труднощів у набутті навичок читання?

1. Постійно приділяйте увагу розвитку зв'язного мовлення, збагачайте словниковий запас, слідкуйте за правильністю вимови звуків.

2. Своєчасно звертайтеся до логопеда при порушенні вимови звуків та утрудненні в опануванні навичками читання.

3. Доброзичливо, а не насильно прилучайте дитину до читання.

Необхідно обов'язково сформувати в дитини потребу та бажання читати. Для цього корисно пропонувати книги, які їй цікаві. Не наполягати, щоб дитина читала тільки вголос. Корисно щоденно читати вголос всього кілька хвилин для відпрацювання темпу та закріплення навичок читання. Добре заохочувати дитину та переконувати її, що труднощі в оволодінні навичками читання можна та потрібно подолати [3, 110–111].

Тому головним завданням сімейного виховання є гармонійний усебічний розвиток дитини, підготовка її до життя в соціальних умовах, реалізація творчого потенціалу. Звичайно, не існує єдиної формули успішного виховання дітей у сім'ї – це завжди залежить від рівня моральності й духовної культури батьків, їхніх життєвих планів, ідеалів, вчинків та сімейних традицій.

Які ж основні умови успішного виховання дітей з особливими потребами?

1. Важливо створити в сім'ї здоровий мікроклімат, правильну тональність і загальну спрямованість. Головне, щоб сім'я була дружна, цілеспрямована, радісна, де пануватиме атмосфера взаємодопомоги, ширості, тепла, справжньої турботи.

2. Довіряти дитині та надавати можливість діяти самостійно.

Довіра сприяє самовихованню дитини, її самовдосконаленню. Відверті, довірливі стосунки між батьками й дітьми роблять мікроклімат у сім'ї благополучним.

3. Виховувати поважне ставлення дітей до найстарших членів родини – бабусі й дідуса.

4. Узгодження й єдність усіх сімейних вимог [1, 20–25].

Головне правило: ні за яких обставин не допускайте в сім'ї неупереджених дій, неузгоджених впливів.

Дотримуючись основних умов виховання дітей, батьки можуть використати такі правила:

1. Незважаючи на інвалідність дитини, потрібно ставитися до неї як до дитини з особливими потребами, яка потребує спеціального навчання, виховання та догляду.

2. Використовуючи спеціальні рекомендації, поради та інструкції дефектолога, психолога, реабілітолога, логопеда поступово й цілеспрямовано: навчайте дитину різних способів спілкування; навчайте основних правил поведінки; розвивайте навички самообслуговування; формуйте вміння, що допоможуть подолати стреси; виявляйте й розвивайте творчі здібності вашої дитини; розвивайте зорове, слухове, тактильне сприйняття за допомогою гри.

3. Створіть у сім'ї середовище емоційної безпеки: виховуйте дитину в атмосфері любові, поваги та добра; дотримуйтеся постійного режиму дня; позбавтеся всіх чинників, що можуть спричинити у дитини страх чи негативну емоційну реакцію.

4. Відвідуйте групи підтримки й взаємодопомоги, де можна полегшити почуття ізоляції, емоційну тривогу, поділитися як своїми успіхами, так і проблемами.

5. Виховуючи дитину з особливими потребами, треба навчитися: поважати свою дитину; сприймати її такою, як вона є; дозволяти їй бути собою; хвалити й заохочувати до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; розмовляти з дитиною, слухати її, спостерігати за нею; підкреслювати її сильні властивості; впливати на дитину проханням – це найефективніший спосіб давати їй інструкції [3, 112–113].

Висновки. Посилення уваги до індивідуального розвитку особистості, визнання гуманістичних засад освіти як найбільш відповідних принципам правової держави є однією з передумов повноцінного залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку в систему суспільних відносин. Винятково важливого значення при цьому набуває соціальна адаптація, навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Участь батьків дітей з особливими освітніми потребами в цьому процесі є одним із ключових елементів досягнення успіху. Кожному, хто виховує особливу дитину, завжди треба пам'ятати слова великого вченого І. Павлова: «...Ніщо не залишається непорушним, а все завжди може змінитися на краще. Аби тільки були створені відповідні умови» [4]. Уся робота батьків за підтримки педагогів, науковців, громадськості спрямовується на досягнення головної мети – підготувати дитину з особливими освітніми потребами до самостійного, незалежного життя.

References

1. Колупасва А., Софій Н., Даниленко Л. Інклюзивне навчання: партнерські стосунки з родинами. *Директор школи*. 2011. № 10 (634). С. 20 – 25.
Kolupaieva A., Sofii N., Danylenko L. (2011) Inkluzivne navchannia: partnerski stosunki z rodynamy [Inclusive learning: partnerships with families]. *Dyktor shkoly [Director Shkoly]*. 2011. № 10 (634). S. 20–25.

2. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина». URL: <https://www.ipro.if.ua/vrobota/media/files> (дата звернення 15.09.2019).
Kontseptsiia simeinoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (2019) [The concept of family education in the system of education in Ukraine] «Shchaslyva rodyna». Retrieved from: <https://www.ipro.if.ua/vrobota/media/files>.
3. Лаврінєнко Л. І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти): Навч.-метод. посіб. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.
Lavrinenko L. I. (2017) Shkola dlia kozhnoho (okremi aspekty inkliuzyvnoi osvity) [School for everyone (individual aspects of inclusive education)]: Navch.-metod. posib. Chernihiv: Chernihivskiy natsionalnyi tekhnolohichnyi universytet (ChNTU), 2017. 168 s.
4. Поради батькам, що виховують у сім'ї дитину з особливими потребами. URL: ipro.if.ua/uprav/files/poradu_batkam.doc. (дата звернення 12.09.2019).
Porady batkam, shcho vykhovuiut u simi dytynu z osoblyvymy potrebamy [Tips for parents raising a child with special needs]. Retrieved from: ipro.if.ua/uprav/files/poradu_batkam.doc.
5. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / За ред. А. А. Колупаєвої. Київ: ТОВ ВПЦ «Літопис – ХХ», 2010. 363 с. (серія «Інклюзивна освіта»)
Putivnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [A guide for parents of children with special educational needs] : Navchalno-metodychniy posibnyk u 9 knykhakh / Za red. A. A. Kolupaievoi. Kyiv: TOV VPTs «Litopys – KhKh», 2010. 363 s. (seriia «Inklyuzyvna osvita»).

Lavrinenko L.

ORCID 0000-0002-2666-3924

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology,
K. D. Ushinsky Chernihiv Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education
(Chernihiv, Ukraine) E-mai: Lidlav@ukr.net*

THE IMPACT OF THE FAMILY ON THE SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

***The purpose of the work** is to reveal the important role of the modern family in socializing a child with special educational needs.*

***Methodology.** An important indicator of the development of society is a humane, caring and compassionate attitude towards children with disabilities who undoubtedly deserve to live a full life. Emphasis is placed on the importance of this issue to society, on the theoretical and practical foundations of family socialization, and the factors under the influence of which the socialization of the child in the family is carried on.*

***The scientific novelty** of the obtained research results is determined by the formulation and comprehensive development of the topic, which is still not comprehensively and objectively covered in pedagogical and psychological science. The number of children with disabilities is steadily increasing. They require timely diagnosis and correctional education. The micro-environment of the family and family upbringing influence the child, his personality, his socialization and adaptation in society. The success of diagnostic, educational, corrective-developmental and health-improving process significantly depends on the level of general psychological and pedagogical culture of parents, their life position, their attitude to the child, the degree of parental involvement in the corrective process. That is why in the article the issue of the impact of a family on children with disabilities in terms of their socialization is one of the most relevant.*

***Conclusions.** Parents' involvement in correctional and educational work will promote education and development of children, prevent discrimination on the basis of one or another individual characteristic of the child or his family, will allow their socialization and adaptation to life in society. The success of this process depends to a great extent on the understanding of the ultimate goal, the joint efforts of parents, pedagogical staff, scientists, and all indifferent citizens.*

Keywords: Family, socialization, children with special educational needs.

Стаття надійшла до редакції: 29.09.2019

Рецензент: **С. Пономарєвський** – доктор педагогічних наук, професор завідувач кафедри педагогіки та психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського